

УДК 281.9:572:504.03

В. В. Мельничук,

аспірант

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

vikam18@rambler.ru

ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНЕ ОСМИСЛЕННЯ АНТРОПОГЕННОГО ЧИННИКА ВИНИКНЕННЯ І ВИРІШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ

У статті здійснюється аналіз поглядів учених і теологів на роль людини у виникненні й вирішенні екологічних проблем. Акцентується увага на необхідності зміни внутрішнього світу людини, а внаслідок цього – зміни її ставлення до навколишнього середовища. Зазначається, що з метою подолання екологічної кризи потрібно об'єднати зусилля всього людства, зокрема вчених, політиків, бізнесменів, релігійних діячів.

Актуальність дослідження. ХХІ століття вимагає від людства негайного вирішення численних проблем, які постали перед ним ще в минулому столітті, серед них – екологічна криза, яка дедалі більше поглиблюється. Виникає запитання: чому людство не може подолати ці проблеми? Здавалося б, сьогодні людина володіє знаннями, технологіями, для неї вже майже не залишилося нічого неможливого. Можна припустити, що причиною цього є нездатність людини до зміни самої себе, змінюючи все навколо, вона залишилася істотою, яка понад усе прагне забезпечити свої потреби, з певних причин забуваючи про те, що навколишнє середовище потребує уважного та дбайливого ставлення. Тому екологічна криза є наслідком кризи людини, її внутрішнього світу.

Екологічні проблеми знаходяться в центрі уваги багатьох науковців і теологів. Екологічну кризу як внутрішню кризу людини інтерпретує М. Кисельов, який вважає, що зміни у взаємодії людини і природи є надзвичайно необхідними [1]. З цього приводу президент Римського клубу А. Печчеї зазначав, що вирішення проблем людства знаходиться всередині людини, залежить від людських якостей, роблячи акцент на необхідності впровадження нового гуманізму, який полягає у прагненні людини до самозміни [2]. Учений та гуманіст ХХ століття А. Швейцер наголошував, що до природи потрібно ставитися з благоговінням, тобто з повагою [3]. Український філософ П. Саух серед п'яти основних проблем ХХ століття називає екологічні проблеми, звертаючи увагу на необхідності підвищення екологічної культури [4]. У працях директора Київського екологічно-культурного центру зазначено, що причиною екологічної кризи є десакралізація природи, вчений пропонує створити суспільну релігію природоохорони, яка б об'єднала всі релігійні конфесії, формулює правила для вирішення конфліктних ситуацій у системі "людина-природа" [5; 6]. Православна церква також має свій погляд на екологічні проблеми та роль людини у їх виникненні й вирішенні. Так, Н. Гаврюшин вважає, що причиною екологічних проблем є порушення гармонії у взаємодії людини і природи, втрата світоглядного образу цієї гармонії [7]. Продовжуючи попередню думку, В. Потапов зазначає, що повернути єдність з природою людина може лише за допомогою Бога, але це є неможливим без прагнення до цього нею самою [8]. Т. Гардашук наголошує, що у вирішенні екологічних проблем церква може зайняти належне місце поряд з науковцями, політиками [9]. У даному дослідженні проаналізовано текст Біблії, висловлювання з якої акцентують увагу на необхідності дбайливого ставлення до навколишнього середовища, спонукають людину любити і шанувати природу [10].

Метою дослідження є аналіз ролі людини у процесі виникнення і вирішення екологічних проблем з точки зору науки і релігії (зокрема православ'я).

Екологічна криза в сучасній науковій літературі дедалі більше інтерпретується не як криза зовнішня по відношенню до людини, тобто як така, що стосується лише навколишнього середовища, а й як криза внутрішня, духовна. Тому при опрацюванні шляхів її вирішення акцент робиться не лише на раціональному природокористуванні, контролі за технологіями та прийнятті законів, спрямованих на захист оточуючого середовища, а й на формуванні нового типу відношення людини до природи і нових моральних якостей людини [1: 167]. На цьому особливо наголошував А. Печчеї, який вважав, що сьогодні людина не встигає адаптуватися відповідно до тих змін, які вона сама ж спричиняє, тому вирішення будь-яких проблем знаходиться всередині людини, в її сутності. Будь-яка проблема в кінцевому рахунку зводиться до людських якостей і шляхів їх вдосконалення, тому що лише через розвиток людських якостей і людських здібностей можна досягти зміни всієї матеріально орієнтованої цивілізації, використовуючи її для добрих намірів. Тому сьогодні постає необхідність замислитись про зміну саме людини [2: 14].

Продовжуючи думку А. Печчеї, варто зазначити, що сучасна глобальна екологічна криза, де елементи системи "людина-природа" виявилися неврівноваженими між собою, є наслідком нездатності людини піднятися до того рівня, який відповідає ролі людини у світі, усвідомити свої обов'язки і відповідальність. Проблема людини знаходиться всередині неї, тому її вирішення вчений пов'язує лише з самою людиною. Вчений зазначав, що найважливішим, від чого залежить доля людства, є людські якості, які не є якостями окремих елітарних груп, а саме "середні" якості мільярдів жителів планети [2: 44-45].

Сьогодні ставлення людини до природи набуває такого ж морального значення, як і ставлення людей один до одного. Саме ця обставина, як вважає М. Кисельов, є причиною переходу морального імперативу в екологічний. Дедалі поширенішою є тенденція тлумачення природи не як протиставлення, а як співбуття. Природа є своєрідною ланкою, яка пов'язує людину з людиною. Для того, щоб людина не знехтувала своєю природною сутністю, необхідним є формування відчуття єдності з життям, поваги до нього в усіх проявах та прагнення до розуміння природи. Тому, не навчившись берегти природу та грамотно взаємодіяти з нею, людство приречене на загибель [1: 168-169].

На моральному аспекті взаємодії людини і природи наголошує також православна церква, підтримуючи думку про те, що причиною екологічної кризи є моральний занепад людини, подолання її можливе лише за умови зміни людини, її ставлення до навколишнього середовища, а також за умови встановлення рівноваги між людськими потребами та можливостями природи, гармонії у взаємодії людини і природи.

Н. Гаврюшин у статті "Християнство і екологія" пише, що в історії європейської цивілізації видимій руйнації природного середовища передувала руйнація світоглядного образу природної гармонії, людина почала думати лише про те, яку користь може принести їй природа. Сприйняття природи як органічного цілого, як одухотвореного відбитка першообразу все більше втрачалось, що ми відчуваємо сьогодні особливо гостро. Автор наводить думку архієпископа Никанора, який вважав, що творча мати-природа є вираженням першоосновної абсолютної сили [7: 55-57].

Православні теологи акцентують увагу на тому, що відповідальність людини по відношенню до природи ґрунтується на любові Бога до свого творіння. За визначенням святого апостола Павла, людина є співробітником Бога: "Бо ми співробітники Божі, а ви – Боже поле, Божі будівля" (1 Кор. 3: 9). Наслідуючи Бога, людина повинна любити природу, піклуватися про її благополуччя. Це означає, що влада людини над природою допускає знання природи (науку), а також висуває певний контроль над нею (технологію), проте це зовсім не означає, що людині дано право зловживати дарами природи, тим більше знищувати її. Слова: "І Бог побачив, що добре воно" (Бут. 1: 10; 12; 18; 21) супроводжують всі акти творіння Божого, що вказує на благодать всього, що створене Богом. Ця думка пронизує всю Біблію, підтвердженням цього є слова святого апостола Павла: "Кожне бо Боже твориво добре, і ніщо не негідне, що приймаємо з подякою, воно бо освячується Божим Словом і молитвою" (1 Тим. 4: 4-5). На шостий день свого творіння, Бог створив людину за образом своїм і подобою. Виникає запитання: в які відносини ставить Бог людину зі своїми попередніми творіннями? Людина покликана любити і охороняти природу, пам'ятаючи, що заповідь любові є однією з найголовніших Божих заповідей. Благословляючи перших людей, Бог говорить: "Плодіться і розмножуйтесь, і наповняйте землю і оволодівайте нею, і пануйте над морськими рибами, і над птаством небесним, і над кожним плазуючим живим на землі" (Бут. 1: 28). Саме ці слова стали приводом для звинувачення християнства у заклик до завоювання природи. Проте православні теологи вважають, що це в жодному разі не могло стати причиною хижацького ставлення до природи, адже ці слова були сказані людині до гріхопадіння. Бог створив людину вільною слідувати Божій волі чи діяти проти неї, і саме гріхопадіння є проявом використання свободи на користь зла, протиставлення своєї волі Божественній. Наслідки гріхопадіння були згубними не лише для людини, а й для всього Божого творіння. Підтвердженням цього є слова святого апостола Павла: "...створіння покорилось марноті не добровільно, а через того, хто скорив його..." (Рим. 8: 20).

З точки зору православ'я, людина власними силами не в змозі повернути втрачене, проте врятувати людину проти її волі неможливо, людина повинна відповісти на любов Бога, тому і творча діяльність людини повинна стати співпрацею з Богом, слугувати засобом спасіння [8: 80-81].

Підтримуючи ідею ставлення до природи як до священного творіння, директор Київського екологічно-культурного центру В. Борейко пропонує створити релігію природоохорони як суспільну релігію, яка може об'єднати віруючих різних конфесій. Вшанування дикої природи як священного простору, вважає він, повинно стати основою даної релігії, використання дикої природи лише як ресурсу повинно вважатися гріхом. Вчений зазначає, що саме десакралізація природи багато в чому спричинила сучасну екологічну кризу. Пробудження у людей відчуття священного в природі є надзвичайно важливим завданням сучасних природоохоронців, релігійна діяльність може мати потужну функцію захисту дикої природи. Він пропонує порівнювати природу з храмом, наруга над яким повинна викликати спротив суспільства [5: 59-60].

В. Борейко висловлює думку про те, що людина – єдина істота на Землі, яка має моральні обов'язки, в тому числі й перед природою. Він вважає, що у нас немає вагомих причин вважати людське існування єдиним і найвищим благом, навпаки, благо присутнє в існуванні будь-якої форми життя. В охороні природи людина повинна керуватися морально-релігійними мотивами, захищаючи права живих істот, природи загалом, застосовуючи етичні і моральні поняття добра, обов'язку, сорому, розширюючи мотиви соціального альтруїзму, співпереживання, співчуття, любові, справедливості, совісті, щастя [6: 65-66].

Усвідомлення природи як священного простору зароджує в людині почуття вшанування і благоговіння. Згідно зі світовими релігіями, в тому числі і з християнством, природа як і людина, є творінням Бога, тобто вона досконала і має Божественний порядок, який людина не має права порушувати. Вся природа має Божественну цінність і заслуговує на повагу і захист як творіння Бога. Людина зобов'язана цінувати природу так, як вона цінується Богом. Захищати природу означає охороняти цінності як прояв Божого Духу. Коли людина руйнує творіння Бога, тим самим порушуючи Божественний порядок і ображаючи Творця, вона вчиняє гріх.

Згідно з християнським світоглядом, Бог має абсолютну владу над усіма створіннями, тому людина не має права управляти життям інших живих істот, всі життя є рівноцінними. Якщо щось є священним, то воно має цінність, незалежно від своєї корисності, воно цінне саме по собі [6: 69-72].

Захист природи є вираженням нашого захоплення, шанування і благоговіння перед нею. Як пише В. Борейко: "Благоговіння – це страх, змішаний з шанобою, шаноблива повага" [6: 71].

Згідно з етикою благоговіння перед життям необхідним є усвідомлення шкоди, яку людина приносить природі, не потрібно робити щось, крім того, чого неможливо уникнути. Ніхто не повинен применшувати своєї відповідальності [3: 223]. Видатний учений і гуманіст А. Швейцер зазначав, що знання дає нам владу над силами природи, відбуваються значні зміни у життєвих умовах людини. Завдяки цій владі, людина відділяється від природи і ставить її собі на службу. Одночасно ми переходимо в такі життєві умови, неприродність яких містить багато небезпек [3: 231].

Людина у її взаємодії з природою, передусім, має керуватися моральними нормами, враховувати не лише свої потреби, а й інтереси та можливість природи. Враховуючи це А. Печчеї виділив цілі, які є найважливішими для людства на даному етапі його розвитку, до досягнення яких воно повинно прагнути. Такими, згідно А. Печчеї, є:

1. "Зовнішні межі". Збільшивши свою владу над природою, людина уявила себе її одноосібним володарем і почала її експлуатувати, ігноруючи той факт, що її ресурси є вичерпними. Вчений вважає, що існують певні біофізичні межі, або "зовнішні межі", не лише для розширення людської діяльності, а й взагалі її присутності на Землі. Ціль, яку він висуває, повинна бути направлена не лише на відтворення загального вигляду проблеми, а й на досягнення важливіших її складових, щоб людина знала, що вона може і що повинна робити, використовуючи природу, якщо хоче жити з нею в гармонії [2: 266].

2. "Внутрішні межі". Очевидним є той факт, що фізичні і психологічні можливості людини також мають свої межі. Людина, прагнучи до комфорту, безпеки, оточувала себе все більшою кількістю винаходів, втрачаючи при цьому ті якості, які дозволяли їй жити в природному середовищі. Паралельно з цими процесами відбувався інтелектуальний розвиток, підвищувався культурний рівень людини, що приводилося у відповідність до складного штучно створеного людиною середовища. Останнім часом рівновага між прогресом і біофізичними здібностями людини виявилася порушеною, тому що ступінь розумової і психічної, а можливо й фізичної адаптації людини до неприродності і стрімких темпів сучасного життя далекий від задовільного. Необхідним є, вважає вчений, дослідити і знати, якими є дійсні можливості середньостатистичного індивіда, і як можна підвищити його готовність жити завтра, як нам краще використовувати свої розумові здібності не лише для того, щоб протистояти змінам, а так, щоб поставити їх під контроль та використовувати їх з користю, щоб не піддавати людський організм стресам [2: 267-268].

3. Культурна спадщина, тобто необхідність прийняття заходів, спрямованих на збереження культурної спадщини людства [2: 269-271].

4. Важливою ціллю, наголошував учений, є заангажування світового співтовариства до виявлення шляхів поступової зміни сучасної системи егоцентристських держав на світове співтовариство, в основу якого була б покладена система скоординованих між собою географічних і функціональних центрів прийняття рішень [2: 271-273].

5. Людське житло. А. Печчеї зазначав, що, якщо ми хочемо, щоб на землі співіснували мільярди людей, необхідним є створення плану використання ресурсів Землі. Всезагальний, єдиний план людських поселень став неодмінною потребою, який обов'язково повинен включати правила, які стосуються охорони і утримання того, що ще залишилося від екологічного заповідника людства [2: 273-276].

б. Виробнича система, яка полягає в необхідності пошуку шляхів забезпечення високої ефективності й раціонального економічного управління в усіх сферах виробництва [2: 276-280].

Хоча ці думки були висловлені більше двадцяти років тому, сьогодні вони не втратили своєї актуальності, адже цілі не були досягнуті і дані проблеми вимагають від сучасної людини негайного вирішення.

Український філософ П. Саух у книзі "XX століття. Підсумки", підводячи підсумки XX століття, виділяє 5 основних проблем цього століття, серед них – екологічні проблеми (інші – прискорення росту чисельності населення, прірва між невеликою групою багатих і абсолютною більшістю бідних країн, загроза війни із застосуванням зброї масового знищення, міжнародний тероризм). Вчений зазначає, що науково-технічний прогрес за останні сто років дуже поглибив протиріччя між природою і людиною, штучні чинники все більше поглинають природні. Зменшення лісів, погіршення якості води, забруднення морів і океанів, зникнення біологічних видів, збільшення площ пустель та зменшення площі орних земель, збільшення кількості "озонових дірок", частіші випадки природних катаклізмів – всі ці процеси мають динаміку зростання, проте сучасні науково-технічні досягнення дають змогу дещо вплинути у бік зменшення цієї динаміки [4: 11-15].

Людина, підкоривши собі планету, повинна навчитися управляти нею, бути лідером. Якщо людина це зробить, знайде для цього сили, усвідомить всю відповідальність, яка покладається на неї, тільки тоді майбутнє буде належати людині. Новий гуманізм, який є прагненням людства до самозміни, вважав А. Печчеї, в змозі забезпечити в людині таку трансформацію, піднести її якості і можливості до такого рівня, який буде відповідати її новій більшій відповідальності у світі [2: 181].

До позитивних тенденцій XX століття, наслідків глобалізації П. Саух відносить те, що вирішення екологічних проблем стало складовою гуманізму. Було проведено сотні конференцій, розроблено міжнародні проекти захисту природи, посилювався міжнародний рух "зелених". Принципами ставлення до історичного буття стають категоричні імперативи: до минулого – вдячність, до сьогочасного – дія, до майбутнього – відповідальність [4: 17].

Науковці і теологи не завжди мають тотожні думки щодо екологічних проблем, проте церква може зробити значний внесок у їх вирішення.

Таку точку зору має доктор філософських наук Т. Гардашук, яка вважає, що у вирішенні екологічних проблем, формуванні нового ставлення до природи церква може зайняти належне місце поряд з науковцями, які формулюють проблему в термінах, і політиками, які виробляють стратегії та плани дій. Позитивною є тенденція звернення представників різних конфесій до екологічної проблематики в засобах масової інформації, роз'яснення необхідності бережливого ставлення до навколишнього середовища [9: 11].

Висновки. Підводячи підсумки, варто зазначити, що без зміни світогляду людини, її ставлення до оточуючого середовища подолання екологічної кризи є неможливим. Адже, які б шляхи не були запропоновані для вирішення екологічних проблем, без усвідомлення на особистісному рівні необхідності та важливості їх вирішення результату досягнути буде дуже важко. З цією метою варто об'єднати зусилля вчених, політиків, бізнесменів, релігійних діячів. Тому церква, зокрема й православна, маючи вплив на погляди віруючої людини, може виконати важливу роль у подоланні екологічної кризи. Отже, щоб змінити світ навколо себе, людині необхідно, передусім, змінити свій внутрішній світ, усвідомити необхідність цих змін. За таких умов екологічні проблеми людство зможе вирішити, змінивши на краще себе і навколишнє середовище.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Кисельов М. М. Біологічна етика в системі практичної філософії / М. М. Кисельов // Практична філософія. – 2000. – № 1. – С. 166–184.
2. Печчеї Аурелио. Человеческие качества / Аурелио Печчеї ; [пер. с англ. О. В. Захаровой]. – М. : Издательство "Прогресс", 1980. – 302 с.
3. Швейцер А. Благоговение перед жизнью / Альберт Швейцер ; [пер. с нем. / сост. и посл. А. А. Гусейнова ; общ. ред. А. А. Гусейнова и М. Г. Селезнева]. – М. : Прогрес, 1992. – 576 с.
4. Саух П. Ю. XX століття. Підсумки / П. Ю. Саух. – [вид. 2-ге, доповн. і переробл.]. – К. : "МП Леся", 2009. – 284 с.
5. Борейко В. Е. Постигание экологической теологии / Владимир Евгеньевич Борейко. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 2000. – 88 с.
6. Борейко В. Е. Прорыв в экологическую этику / Владимир Евгеньевич Борейко. – [издание третье, дополненное]. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 2003. – 228 с.
7. Гаврюшин Н. К. Христианство и экология / Н. К. Гаврюшин // Вопросы философии. – 1995. – № 3. – С. 53–59.

8. Потапов В. Экологическая тема в православии / В. Потапов // Гуманитарный экологический журнал. – Том. 2. – Вып. 2. – С. 79–81.
9. Гардашук Т. В. Релігійні цінності та збереження довкілля / Т. В. Гардашук // Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості: матеріали XXVIII Міжнародної науково-практичної конференції. – Донецьк: ППШ "Наука і освіта", 2010. – 228 с. – С. 10–11.
10. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту; [пер. з давньоєвр. та давньогрец. Укр. Бібл. тов.]. – К.: Українське Біблійне товариство, 1991.

Матеріал надійшов до редакції 12.05. 2011 р.

Мельничук В. В. Філософсько-релігійне осмислення ролі людини в виникненні і вирішенні екологічних проблем.

В статті проводиться аналіз поглядів учених і теологів на роль людини в виникненні і вирішенні екологічних проблем. Акцентується увага на необхідності змінення внутрішнього світу людини, а внаслідок цього – змінення її ставлення до оточуючого середовища. Зазначається, що з метою подолання екологічного кризису необхідно об'єднати зусилля всього людства, в тому числі учених, політиків, підприємців, релігійних діячів.

Melnichuk V. V. Philosophical and Religious Comprehension of the Anthropogenic Factor in the Origin and Overcoming the Ecological Problems.

In the article the analysis of scientists' and theologians' comprehension of a human's role in the origin and overcoming the ecological problems is made. The emphasis is made on the necessity of a human's inner world change in the result of which the attitude towards the environment changes. It is stated that it is necessary to unite the attempts of the whole mankind (scientists, political leaders, businessmen, religious leaders) to overcome the ecological crisis.